

КОНФЛІКТО-ФОРМУЮЧІ ФАКТОРИ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН СУЧАСНОЇ ВОЛИНИ

Трансформаційні процеси, що мають місце на теренах України в межах ХХ – ХХІ століть, становлення нової системи ціннісних орієнтацій, намагання позбутися нашарувань і стереотипів тоталітарного суспільства, закономірно зумовили динамічний розвиток релігійно-церковного життя Волині. Зросла кількість релігійних інституцій, збільшилась питома вага населення, інтегрованого в різні види церковної діяльності, відбулось розширення соціальної сфери, де присутність церков і релігійних організацій є дедалі більш відчутною. За нових соціально-політичних умов релігійні інституції, поряд із всеосяжною включеністю у соціокультурний простір, опинилися перед загрозою загострення міжконфесійних і внутрішньоцерковних суперечностей. Разом з динамічним відродженням релігійно-церковного комплексу даються взнаки і напластування старих проблем, а відтак і нових труднощів. Послаблення соціального статусу громадянина, міжконфесійна ворожнеча, нерідко подана у вигляді "боротьби за владу", скеровує свідомість людини до пошуків глибших, духовних цінностей, за допомогою яких можна б було відродити як себе, так і державу.

На наш погляд, різноманітність і неоднозначність думок українських науковців щодо сучасної моделі церковно-державних відносин в Україні свідчить про пошуки шляхів ідентифікації самими християнськими Церквами свого місця у суспільстві і водночас про невизначеність державної політики щодо останніх. Нам імпонує думка С.Здіорука і В.Єленського, яку ми повністю поділяємо, про те, що за роки незалежності вдалося сформувати цивілізоване поле державно-церковних відносин, яке в основних параметрах відповідає міжнародним критеріям і стандартам. Сутнісно ця система відносин спирається на філософію, яка визнає примат особи над державою і те, що держава тим могутніша, чим вище добробут її громадян і чим послідовніше поважаються їхні громадянські права і свободи [2, 24; 4, 464]. Період становлення церковно-державних відносин в Україні практично завершився. Утворено інститути, що координують відносини між церквою та державою: з боку держави – це Державний комітет України у справах національностей та релігій; з боку церкви – Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Відносини між церквою і державою сьогодні набувають характеру рівноправного діалогу.

Однак між декларованими принципами і реальністю існують серйозні розходження. Адже будь-яке суспільство в сучасному цивілізованому світі може ефективно функціонувати лише за умови узгодженості його складових. Відтак, втрата цієї узгодженості призводить до дисгармонії розвитку, породжує асиметрію в суспільних зв'язках, внаслідок чого виникають конфлікти, які можуть привести до негативних наслідків. До суперечностей, які досить важко розв'язуються шляхом завчасної мобілізації зацікавлених сторін, відносять міжконфесійні, які виникають у відносинах між релігійними суб'єктами і характеризується загостренням суперечностей між ними й супроводжується жорстким протиборством, ворожістю та конфронтацією, а нерідко - й фізичним насиллям. Такі конфлікти ми маємо на увазі, характеризуючи релігійну ситуацію сучасної Волині

Якщо подивитись на конфігурацію релігійного середовища Волині крізь призму соціології, то вона загалом матиме домінанту православних конфесій, друге місце утримують протестанти, опісля – римо- і греко-католики. Для нашого дослідження важливим є те, що загалом мережа конфесій на початку незалежності зростала набагато швидше в Західній Україні, ніж в інших регіонах, але на кінець 90-х рр. ХХ ст.. темпи приросту поступово вирівнялися. На сьогодні утверджена на Волині інституційна мережа конфесійно-церковних організацій майже достатня для задоволення релігійних потреб віруючих. Проте доводиться констатувати і проблеми, які ускладнюють релігійне життя, вносять нестабільність і напруженість, однією з таких проблем і є конфліктність.

За досить високого рівня релігійності на Волині немає домінуючої Церкви, що певною мірою ускладнює налагодження партнерських державно-церковних відносин, полегшує державі маніпулювання суб'єктами релігійного життя, провокує патерналістське ставлення до Церкви. Влада намагається забезпечити політичну підтримку з боку Церкви як впливового суспільного інституту, використати її духовний авторитет у власних цілях. Адже зниження рівня життя переважної більшості громадян, втрата соціальної перспективи, зумовлює соціально-психологічні зміни – психологічну неврівноваженість, вразливість, потребу зовнішньої підтримки, підвищену схильність до навіювання. Саме українське суспільство перебуває у стані трансформації. У масовій політизованій свідомості громадян фіксуються різноспрямовані (і навіть протилежні) орієнтації, прагнення і позиції щодо подальшого розвитку української держави і суспільства, чіткого бачення соціально-економічної перспективи та геополітичних пріоритетів. Передвиборні компанії засвідчили, що практично всі сили – учасники перегонів – прагнули розширити коло своїх виборців за рахунок воцерковленого електорату. Політичну оцінку отримує історичне минуле Церков та їх відносин. Історичні стереотипи та упередженості стають чинниками дійсності, а належність до певної Церкви стає ознакою політичної ідентифікації особи і самої церковної спільноти.

Хоча у новітній історії сучасності політизація релігії має більш витончені, опосередковані або й приховані форми, здебільшого релігія виступає апологетом або критиком наявної системи дій, певних політичних інститутів. Реалізація принципу відокремлення церкви від держави передбачає, що релігійні організації не виконують державних функцій, не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до цих органів. Проте, на відміну від церковних інституцій, їх кадрова складова – священнослужителі і віруючі, як і будь-які громадяни, мають право на участь у всіх формах політичного життя. Навіть протестанти, які негативно сприймали активне залучення до політики, виявляють сьогодні помітний інтерес до політичної царини.

Солідаризуємося з думкою відомого українського релігієзнавця П.Яроцького, що традиційний український протестантизм може стати важливим чинником міжконфесійної злагоди, підґрунтям екуменізму, оскільки саме ці конфесії (баптисти п'ятидесятники, Свідки Єгови, адвентисти) найбільш постраждали за часів тоталітаризму [6, 187]. І тому вони понад усе цінують релігійну свободу, прагнуть зберегти релігійний мир і міжконфесійну толерантність в Україні. П.Яроцький зауважує, що перевага Святого Письма над теологією, християнської етики – над філософськими й соціальними вченнями традиційно притаманна багатьом пізньопротестантським, зокрема евангельським течіям. Через це вони переважно індіферентні до нерелігійної рефлексії і дуже вузько

окреслюють коло своїх суспільних інтересів [9, 6]. Тому, жодна конфесія не повинна мати не тільки статусу державної, а й будь-якої пріоритетності у правовому полі суспільства. Вони негативно оцінюють демонстрування окремими представниками влади, особливо місцевої прихильності до тієї чи іншої конфесії. Протестантські церкви наполягають на підконтрольності державної влади громадянському суспільству, яке повинно бути позаконфесійним і поважати свободу совісті та демократичні права і всіх громадян, і окремої особи. Поділяємо думку П.Яроцького, який наголошує, що разом з тим частина протестантів, насамперед серед адвентистів і баптистів, стурбовані зростаючою апатією українців до громадського життя, нерозумінням і часто недовірою до влади, яка, у свою чергу, подає реформи у вигляді неочікуваних «сюрпризів». Хоча вони проти насильницького повалення будь-якої державної влади, навіть якщо вона аморальна і здійснює тотальний контроль над своїми громадянами [9, 4].

Протестанти вбачають особливу небезпеку в релігійному чи конфесійно зорієнтованому законодавстві, оскільки завжди, коли духовні керівники посилювали свої позиції або домагалися за допомогою державної влади виконання своїх програм, результат був трагічний. Причому в міру кількісного зростання протестантів на Волині (а ця тенденція є досить відчутною) ця позиція ставатиме дедалі більш відкритою й може навіть набути деякої ваги у державно-церковних відносинах. Однак характер останніх залежатиме від уміння протестантських конфесій обґрунтувати свою позицію, послідовно дотримуватися її у правовому полі, а також від міри готовності владних структур прийняти її.

Використання потенціалу Церкви для здобуття переваги над опонентами у формуванні політично орієнтованих позицій є доволі небезпечним. Адже атмосфера взаємних звинувачень, недовіри, підозри між різними політичними угрупованнями не обходить стороною і релігійні організації. Замість того, щоб займатись суто церковними проблемами, душпастирською роботою, утвердженням моральних цінностей в суспільстві, вони виступають рупорами партій і блоків. Як слушно зазначає С. Здіорук, на фоні плюралізації конфесійного середовища серйозною проблемою залишається патрунування органами влади (в першу чергу місцевими) певних релігійних організацій. Прихильність визначається або політичною доцільністю, або вкоріненістю релігійної традиції в культурно-історичний ландшафт Волині [3, 58].

Суттєвий політичний відтінок мають негаразди, що виникли в українському православ'ї – його розкол на три церкви, який спричинив крайню політизацію релігійного середовища і до того ж, що є небезпечним, носить регіональний характер. Констатуємо, що незважаючи на кризові моменти конфліктності, православ'я залишається на Волині найвпливовішою складовою релігійного життя і представлене у всій своїй церковній різноманітності: УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ. Впродовж останніх років позиції церков у міжправославному конфлікті не зазнали помітних змін продовжується практика унеможливлення їхнього діалогу, тривають суперечки щодо набуття автокефалії. Тут проявляється складність релігійного феномена, певна суперечливість деяких його функцій, адже, з одного боку, в рамках певного віросповідання проходить інтеграція, об'єднання індивідів, а з іншого цей феномен може виконувати протилежну, дезінтегруючу роль, бути джерелом політичної напруженості, причиною виникнення міжконфесійної чи міжцерковної ненависті [7, 93].

Крім того, фактично православ'я відірване від сьогоднішніх реалій. Православна Церква переживає гостру кризу, втрату впливу на суспільство, дедалі частіше зводить сферу віросповідання до традиційної ритуальності, що супроводжується відходом парафіян. Такі тенденції характерні і для Волині. Повністю розділяємо думки вчених, які вбачають причину таких тенденцій у відмові Православної церкви від ідеї модернізації й адаптації в умовах постіндустріального суспільства. Православна церква, яка є ортодоксальною за суттю і консервативною за змістом, повільно пристосовується до світу, який швидко змінюється, хоча претендує посісти в українському суспільстві якщо не визначальне, то бодай привілейоване становище [8, 246]. Під таким оглядом важливо підкреслити, що якщо інші християнські конфесії швидше й сміливіше реагують на виклики сучасного світу, то у православ'ї ці процеси дуже стримані та повільні. Хоча православні конфесії й зберігають за собою провідні позиції на Волині, однак їх вплив на населення поступово зменшується. Цьому сприяє низка факторів, серед яких можна виділити досить слабо розвинену роботу із мирянами, надмірний консерватизм, важке пристосування православ'я до динамічного розвитку суспільства.

Як показав час, православне керівництво не змогло відразу адекватно оцінити нові умови та діяти відповідно до них. Сучасні інтеграційні процеси у світі вимагають від релігії універсальності та глибшого входження у життя. різка переоцінка цінностей трансферного суспільства, стрімка поява "нових", західних, за походженням, ідей і стандартів поставило Православну церкву перед імперативом самовизначення з ключових питань політичного, суспільного, культурного й релігійного життя. Інерційний розвиток стає неможливим. Втративши монополію у духовній сфері, в умовах співіснування з іншими релігіями, стало чітко видно усі недоліки в питаннях взаємовідносин Церкви і суспільства.

Під таким оглядом необхідно акцентувати увагу на тому, що після 90-х років ХХ століття православ'я на пострадянському просторі зустрілося з двома сильними, добре адаптованими до нових реалій формами християнства – римокатолицизмом і протестантизмом. Розширення сфер їх впливу, а також поява нових релігійних течій, актуалізують питання поєднання зусиль православних конфесій з метою протистояння цим процесам, які загрожують їх конфесійному існуванню.

Так, Українська Православна Церква Московської юрисдикції є найбільшою релігійною спільнотою Волині. В православній свідомості пересічного волинянина переважно панують уявлення про канонічність тільки того православ'я, що знаходиться в євхаристійній єдності із РПЦ МП, а відтак всі інші православні – не благодатні і розкольники. Гостра проблема значною мірою зумовлюється присутністю в полі відносин між православними церквами ідеї "національної Церкви". Тим самим проблема міжцерковних стосунків виводиться на політичний рівень, що робить досить проблематичним міжцерковний діалог з метою узгодження суто церковних проблем.

Підтриманню такого сприйняття сприяє і офіційна позиція РПЦ МП, яка зацікавлена не стільки в цінностях релігійного порядку, скільки у підтримці на належному рівні свого впливу на населення. І ці стереотипи здолати православної свідомості навіть складніше, ніж католикам, протестантам та послідовникам інших віросповідань. Зауважимо, що деякі місцеві органи влади займають упереджену позицію і підтримують певні конфесії на шкоду іншим, зокрема у питанні реєстрації релігійних громад чи зміни ними підпорядкування, відведення земельних

ділянок для будівництва храмів. Такі економіко-майнові за природою конфлікти, що розгорнулися навколо культових споруд мають місце і на Волині. Зокрема, Рівненська і Тернопільська області визначені як проблемні, в яких має місце складна релігійна ситуація та на які припадає більшість судових позовів з майнових питань та реєстрації статутів релігійних організацій [5]. До областей, в яких має місце зростання суперечностей та інцидентів міжконфесійного протистояння, що не призвели до жорсткої конфронтації, але балансують на межі законності віднесені Житомирська та Волинська [5]. Серед основних причин присутності таких конфліктів потрібно назвати зміну юридичної та конфесійної приналежності релігійних громад та ситуації, що виникають навколо надання (повернення) у власність релігійним громадам культового майна. Зокрема, у Рівненській області такі конфліктні колізії не вирішуються протягом тривалого часу довкола культових будівель с.Милятин Острозького району, с.Богдасів Здолбунівського району, с.Грушвиця Перша та с.Велика Омеляна Рівненського району. І цей перелік є далеко не вичерпним [5]. На думку В.Єленського, різка критика, що останнім часом надходить на адресу державних структур з приводу повернення сакральних будівель, часто буває безпідставною, оскільки повернення означає позбавлення населеного пункту закладу соціально-культурного або навчального призначення; у той же час релігійні організації далеко не завжди можуть підтримати на належному рівні державні пам'ятки історії, мистецтва, архітектури, які належать державі і нею утримуються [1, 18].

Таким чином, релігійна ситуація на Волині залишається досить неоднозначною. Суттєва зміна фази сучасного розвитку країни обумовлює і зміну всієї сукупності суспільних зв'язків, в тому числі у їх конфесійному вимірі. Саме це багато в чому актуалізує глибинні суперечності в міжконфесійних відносинах. Зазначений процес містить як "залишкові чинники" тоталітарного минулого, так і проблеми віроповчального виміру: істинності віровчення, "канонічної території", прозелітизму, негативне ставлення до віросповідної інакшості, а також активну і поглиблену політизацію релігійного середовища. Ми вважаємо, що саме політичний чинник на сьогодні виступає одним із основних конфліктно-формуючих факторів у системі державно-конфесійних відносин сучасної Волині. Активне політичне втручання у діяльність Церков і релігійних організацій, політична диференціація останніх у більшості випадків призводить до негативних наслідків, сприяє посиленню конфліктності в релігійному середовищі, у першу чергу православному. Тому знаходження консенсусу і злагоди між конфесіями слід спрямовувати не на "перевиховання" одними інших, а на поширення рівновекторного діалогу, багатокультурного пізнання і порозуміння. Та навіть готовність до діалогу і сам факт розгортання ділового процесу ще не є запорукою його успішності, дієвості, гарантією розбудови систематичних конструктивних стосунків між конфесіями.

Переживши інтенсивний квазіатеїстичний експеримент, Церква дедалі більше стає активним учасником суспільних процесів в Україні., адже повалення тоталітарного режиму відкрило можливості для соціальної розгерметизації релігійних інституцій, їх включення у загальносуспільний, соціокультурний прогрес і визначається рухом від соціальної пасивності до різноманітних форм групової та індивідуальної включеності у суспільно-політичний процес та змістовної трансформації взаємовідносин з державою.

Конфесії у надзвичайно політично активному суспільстві стали не лише суб'єктом, а й об'єктом політичного життя. Релігійні структури опинилися в силовому полі одночасної дії як мінімум двох суспільних інститутів – політичної системи суспільства і церкви (релігійних організацій). Таке бінаре буття віруючої частини наших громадян – участь у політичному житті як громадян держави і членів суспільства і, одночасно, в релігійному житті як віруючих, що духовно і організаційно включені в певну релігійно-церковну систему, породжує необхідність у кожній особистості вибудовувати для себе внутрішню несуперечливу цілісну життєву позицію, ідейні переконання, морально-психологічні цінності, політичну і релігійну поведінку, які б узгоджували чи враховували як політичні, так і релігійні пріоритети цієї особистості, а також пріоритети того суспільного середовища, в якому вона знаходиться і як особистість приймає чи не приймає.

Сучасна стратегія співробітництва держави і християнських конфесій, як цілеспрямований і системний процес, утверджує духовну культуру, формує поле толерантності та взаємоповаги, спрямована на пошук взаємоприйнятних форм і методів розв'язання соціальних і релігійних проблем. Досягнення цієї мети можливе за умови міжконфесійного порозуміння і злагоди.

Використані джерела:

1. Єленський В.Є. «Повстання релігій», міжрелігійні відносини і толерантність у глобалізованому світі // Релігійна свобода. Міжконфесійні відносини в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні. Науковий щорічник. – К., 2005.
2. Єленський В. Релігія після комунізму. – К., 2002.
3. Здіорус С. Українські суспільно-релігійні відносини в системі європейських демократичних цінностей // Релігійна свобода: релігія в постмодерному суспільстві - соціально-політичні, правові та конфесійні аспекти. Науковий щорічник. – К., 2008.
4. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : Монографія. – К., 2005.
5. Інформаційний звіт Державного комітету України у справах національностей та релігій «Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.irs.in.ua/index.php?view>.
6. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. - Т. 6: Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови). – К., 2007.
7. Лешан В. Релігія і політика: специфіка взаємодії та українські реалії // Релігія та соціум. – 2008. – №1.
8. Шугаєва Л.М. Православне сектантство в Україні: особливості трансформації. – Рівне, 2007.
9. Яроцький П. Релігійний фактор у сучасній Україні // Людина і світ. – 2004. – №4.